

ВОЛОДИМИР АНАТОЛІЙОВИЧ ГРЕЧЕНКО,

доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра соціально-гуманітарних дисциплін;

 <https://orcid.org/0000-0002-6046-0178>,
e-mail: grechenko18@gmail.com

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РСР ЩОДО ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В КІНЦІ 1950-Х РОКІВ

Досліджено головні аспекти діяльності міліції Української РСР, пов'язані з боротьбою проти кримінальної злочинності у кінці 1950-х років. Висвітлено сутність кримінально-правової політики держави у перші роки десталінізації та загальний стан кримінальної злочинності у цей же період, проаналізовано форми і методи керівництва протидією злочинності з боку МВС республіки, зокрема зміст і спрямованість директив МВС та орієнтувань МВС, їх відмінності, особливості перевірок оперативно-службової діяльності окремих УВС областей з подальшим розглядом їх результатів на колеги МВС та значення всіх цих заходів у поліпшенні роботи місцевих органів міліції.

Ключові слова: Україна, МВС, міліція, протидія злочинності, директива МВС, орієнтування МВС.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Історія міліції в усі періоди її діяльності є пізнавальною та повчальною, вона має академічний (науковий) і практичний аспекти. Кожний етап діяльності цього органу охорони правопорядку мав свої особливості, пов'язані із загальнополітичною лінією держави та її кримінально-правовою доктриною. Не винятком був і період після 1953 р., коли почалася доба десталінізації, деякої демократизації та вдосконалення роботи міліції, посилення її ролі у боротьбі зі злочинністю. Досвід, уроки цієї діяльності мають певне практичне значення, і їх слід урахувати і в сьогоденній роботі поліції.

Новизна статті полягає в тому, що вперше у вітчизняній історико-правовій науці вивчено діяльність міліції щодо протидії кримінальній злочинності у кінці 1950-х років, показано деякі успіхи та недоробки у ній з боку органів охорони правопорядку, а також безпосереднє керівництво цією боротьбою з боку МВС УРСР. Здійснено історико-правовий аналіз нормативних актів, що визначали правові й організаційні засади роботи міліції в досліджуваний період. Уведено в науковий обіг нові архівні документи, із сучасних методологічних позицій інтерпретовано раніше опубліковані джерела, що дало змогу об'єктивно і послідовно дослідити діяльність міліції в цей період із більшою логічністю та достовірністю. Набули подальшого розвитку питання про боротьбу зі злочинами у сфері економіки. До-

повнено питання про особливості криміногенної ситуації наприкінці 1950-х років.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою роботи є вивчення основних форм і методів протидії злочинності у 1957–1959 рр. Ця мета конкретизується в таких завданнях:

- розкрити сутність кримінально-правової політики держави у перші роки десталінізації;
- висвітлити загальний стан злочинності в кінці 1950-х років, показати його динаміку та дослідити причини змін у ній;
- проаналізувати основні заходи МВС УРСР щодо протидії злочинності.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Дослідження цієї теми почалося ще в кінці 1950-х років безпосередніми учасниками тих подій. Першим серед них ми можемо назвати Міністра внутрішніх справ УРСР у 1956–1962 рр. О. Бровкіна (1958), чия робота зараз є, скоріше, джерелом для дослідження, а не самим дослідженням. Один з аспектів цієї теми, а саме охорона громадського порядку, висвітлюється у роботі М. Паніна (1965). Фундаментальною була робота П. Михайленка (1965), яка значна не лише за обсягом, але й за охопленням матеріалу. Досить насиченою за фактичним позитивним матеріалом є публікація І. Ковалю (1968). Стисло загальні аспекти діяльності міліції висвітлювалися у праці С. Біленка (1969). Детальніше досліджуваний нами історичний період розглядається в монографії А. Скільягіна

(1976) «Радянська міліція в період будівництва розвинутого соціалізму: 1945–1958 рр.». Узагальнююча та парадна історія діяльності міліції висвітлюється в ювілейному виданні «Радянська міліція: історія і сучасність. 1917–1987» за редакцією О. Власова. Всі названі роботи були видані ще в період соціалізму та написані з марксистських методологічних позицій. У кандидатській дисертації К. Ковальнової (2002) «Організаційно-правові основи діяльності радянської міліції по боротьбі зі злочинністю в післявоєнний період відбудови народного господарства і лібералізації політичного режиму, соціально-економічних реформ (1945–1960 рр.)», написаній на загальносоюзному матеріалі, досліджувалися деякі напрями протидії злочинності у вказаний період. У монографії «Керівники Харківської міліції / поліції (1918–2021 рр.): історико-правове дослідження» (Греченко, 2021) ця проблема розглядається крізь призму особистісного чинника, тобто ролі у протидії злочинності керівників міліції одного з найбільших регіонів України. Цій темі присвячено і деякі наші власні статті, проте вони здебільшого стосуються дещо інших років та іншої проблематики (Греченко, 2021). Отже, наша тема є недостатньо дослідженою у вітчизняній історико-правовій літературі.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Основним методологічним принципом роботи є принцип історизму, що дає змогу бачити історичні факти і явища в розвитку і взаємозв'язку. Цей принцип дав можливість розглянути розвиток міліції у часовій динаміці в контексті тих історичних змін, що відбувалися протягом досліджуваного періоду, та з'ясувати їх вплив на характер і форми діяльності правоохоронних органів. Застосування проблемно-історичного методу дослідження дало можливість відстежити і піддати аналізу процес створення системи забезпечення громадської безпеки з урахуванням мінливої обстановки в умовах зміни концепції управління. Використання порівняльно-історичного методу дало змогу проаналізувати досвід минулого і використати його на сучасному етапі.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. У цілому в роки десталінізації законодавча база УРСР розвивалася в напрямі хоч і обмеженої, але демократизації. Із середини 1950-х років в Україні законодавча діяльність стає більш насиченою, кількість нових нормативно-правових актів стрімко зростає, а їх якість поліпшується. Вік кримінальної відповідальності підвищили до 16 років. За тяжкі злочини до відповідальності притягали з

14 років. Закон, що усував чи пом'якшував караність дії, набував зворотної сили, тобто він поширювався і на дії, вчинені ще до його видання. Закон, що встановлював караність дії чи посилював її, зворотної сили не мав. Смертна кара – розстріл – була оголошена винятковою мірою покарання. Її застосування допускалося лише за зазначені у законі найтяжчі та небезпечні для держави злочини. Різко знизився максимальний термін позбавлення волі – з 25 до 15 років (Бандурка, 2015). Водночас, незважаючи на винятковий характер вищої міри покарання, згідно з доповідною запискою голови Верховного суду УРСР Ф. Глуха за 1955 р. судовими органами покарання у вигляді розстрілу в 1955 р. було застосовано 250 разів, у 1956 р. – 297 разів, у 1957 р. – 351 раз, а в 1958 р. – 472 рази, крім того, кількість засуджених за умисне вбивство становила в 1955 р. 2,2 %, у 1956 р. – 2,4 %, у 1957 р. – 2,8 %¹. Як свідчать наведені статистичні дані, вища міра застосовувалась за злочини проти державної влади.

У 1959 р. під керівництвом відомого вченого-кримінолога О. Герцензона було проведено дослідження причин злочинності й особи-злочинця за попередній, 1958, рік. Так, згідно з результатами дослідження на 1958 р. кількість злочинів, які вчинялись особами у стані алкогольного сп'яніння, була такою: вбивства – 71,8 %, згвалтування – 62 %, хуліганство – 89,95 %, розбої – 53,4 %, крадіжки – 37 %. Уражають також дані загальноосвітньої підготовки. Серед усіх злочинців близько 8 % були неписьменними, 14,8 % – закінчили школу на рівні 1–3 класу, 52 % – на рівні 4–6 класів, а 21 % закінчили 7–9 класів середньої школи (Герцензон, 1960).

У 1957 р. порівняно з попередніми роками кількість жінок, притягнутих до кримінальної відповідальності за вбивство новонароджених дітей, зменшилась майже на 30 %. Очевидно, що поліпшення соціально-побутових умов життя громадян, вирішення житлових проблем, підвищення життєвого рівня населення і прийняття декриміналізаційних актів вплинули і на кількість вчинюваних злочинів (Герус, 2019).

Однією з основних форм керівництва протидією злочинності з боку МВС республіки була перевірка оперативно-службової діяльності окремих УВС областей з подальшим розглядом її результатів на колегії МВС. Так,

¹ ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4945. Арк. 25–26.

3 травня 1957 р. Колегія МВС УРСР розглянула питання про результати перевірки оперативно-службової діяльності УВС виконкому Запорізької обласної ради депутатів трудящих. У цьому документі з грифом «таємно» зазначалося, що в роботі відповідного УВС є серйозні упущення і недоліки; у значної частини міських і районних відділів і відділень міліції, як і раніше, спостерігається низька розкриваність кримінальних злочинів (Токмацький, Приазовський, Верхньо-Хортицький, Гуляй-Польський та інші РВМ); погано ведеться робота з розкриття раніше скоєних злочинів, у боротьбі з кримінальною злочинністю слабо використовується зовнішня служба міліції, слабко ведеться боротьба з розкраданнями соціалістичної власності та спекуляцією, половина справ оперативного обліку розробляється з порушенням установлених термінів, багато районних та міських відділень міліції, маючи у своєму розпорядженні агентурні дані й листи трудящих про розкрадання соціалістичної власності та спекуляції, погано перевіряють ці сигнали і не викривають розкрадачів і спекулянтів, особливо погано боротьба з розкраданнями і спекуляцією ведеться Мелітопольським міським відділом, Верхньо-Хортицьким і Полозьким районними відділеннями міліції. Значно ослабленою була робота з розшуку кримінальних злочинців та осіб, які сховалися від органів влади: у першому кварталі 1957 р. 19 відділів і відділень міліції, що мали розшукові справи, не затримали жодного злочинця. Порушувалися терміни розслідування окремих справ, у процесі слідства не завжди встановлювалися всі співучасники злочинів. Державтоінспекція не вела належної боротьби з порушеннями, що допускалися водіями транспорту. Окремі державтоінспектори самі погано знали правила руху транспорту і не мали прав на керування автомобілем. Незадовільно була поставлена робота з кадрами. Більшість оперативно-начальницького складу не мала середньої освіти і спеціальної підготовки, допускалися випадки призначення на слідчу роботу і на роботу в кримінальний розшук осіб, які мали низьку загальноосвітню підготовку. Наявність серйозних недоліків пояснюється насамперед низьким рівнем організаторської роботи керівництва УВС області. Начальник УВС Казаков був названий недостатньо вимогливим до своїх заступників і начальників відділів, які в районах області бували рідко і стану справ на місцях не знали. Зокрема зауважувалося, що «Начальник УВС Казаков і його заступники т.т. Ластовецький, Мазанкін, Точілкін і Паміров, задовольняючись окреми-

ми незначними позитивними результатами в оперативно-службовій діяльності, проявляють самозаспокоєність і некритично оцінюють результати своєї роботи».

Колегія МВС вказала начальнику УВС виконкому Запорізької обласної ради депутатів трудящих Казакову на серйозні упущення і недоліки в оперативно-службовій діяльності УВС, зобов'язавши його бути більш вимогливим до своїх заступників і начальників відділів УВС і підвищити їх відповідальність за доручені ділянки роботи. Керівному складу управління було приписано більше виїжджати в райони області, глибше вивчати стан справ на місцях і надавати практичну допомогу в усуненні недоліків і поліпшенні роботи, значно поліпшити агентурну роботу по лінії боротьби з кримінальною злочинністю, розкраданнями соціалістичної власності, спекуляцією і розшуку кримінальних злочинців. Колегія запропонувала до 1 вересня 1957 р. прийняти заліки з правил руху і водіння транспорту від державтоінспекторів, які не мають прав на керування автомобілем, попередньо організувавши з ними заняття.

Вимагалось також ужити заходів щодо зміцнення складу кадрів карного розшуку, БРСВ, слідчих апаратів і Запорізького міського відділу міліції. Документ підписав Голова колегії МВС УРСР, Міністр внутрішніх справ Української РСР полковник О. Бровкін¹.

Особливо вразило під час читання цього документа те, що чимало автоінспекторів не мали водійських прав і самі не керували автомобілями й не знали правил дорожнього руху. Це говорить про те, що ситуація з кадрами у цій сфері дійсно була парадоксальною і потребувала термінових змін. Ще один момент із цього документа здивував. Міністр внутрішніх справ О. Бровкін, який був з 1954 р. заступником міністра, а з 1956 р. – Міністром внутрішніх справ УРСР, мав лише звання полковника.

Ще одне рішення колегії МВС УРСР, датоване тим самим 1957 роком (10 червня), стосувалося стану боротьби з кримінальною злочинністю та охорони громадського порядку на залізницях УРСР. Колегія відзначала, що органи транспортної міліції незадовільно виконують рішення вищих органів влади щодо поліпшення своєї роботи, велика кількість кримінальних злочинів, скоєних на залізницях, залишається нерозкритою. Особливо незадовільно була організована боротьба зі злочинністю і порушеннями громадського порядку на Сталінській

¹ ГДА МВС України (Галузевий державний архів МВС України). Ф. 54. Оп. 1. Спр. 81. Арк. 167–172.

дорозі (начальник дорвідділу міліції Василенко) і Південній дорозі (Сирота). На цих дорогах боротьба з бродяжництвом, по суті, не велася. Украй недостатньо було створено квартир-«пасток» біля станцій і в прилеглих до залізниць населених пунктах. У багатьох лінійних органах міліції оперативний і начальницький склад працював переважно в денну пору, тоді як більшість злочинів і порушень громадського порядку відбувалися ввечері та вночі, і не виділялося достатньо сил для обслуговування поїздів, особливо місцевого сполучення. Керівний склад дорожніх відділів рідко виїжджав у лінійні органи міліції для особистої перевірки та надання практичної допомоги. Управління внутрішніх справ виконкому Сталінської обласної Ради депутатів трудящих (т. Поперека) своєчасно не попередило розвал роботи дорожнього відділу міліції Донецької залізниці, і МВС Союзу РСР змушене було зняти з роботи начальника відділу Сорокіна.

Колегія МВС постановила: «Вжити заходів щодо посилення боротьби з кримінальною злочинністю, обговорити дану постанову на оперативних нарадах». Конкретні рекомендації полягали в такому: «Створити необхідну кількість оперативних груп і рухомих постів міліції для роботи в поїздах, особливо у вечірній і нічний час. На кожній станції створити надійну бригаду сприяння міліції, здатну самостійно підтримувати порядок і припиняти хуліганство». Начальники відділів міліції Південної залізниці Сирота і Сталінської дороги Василенко були попереджені, що якщо вони протягом двох місяців не забезпечать рішучого поліпшення роботи по боротьбі з кримінальною злочинністю, бродяжництвом і хуліганством, до них будуть вжиті суворі заходи впливу. Окреме завдання ставилося у зв'язку з майбутнім Світовим фестивалем молоді та студентів у Москві. Начальникам УВС і дорожніх відділів міліції приписувалося провести спеціальні заходи з вилучення «жебракуючого і бродячого елемента». У дні прямування поїздів з учасниками фестивалю було наказано залучати весь особовий склад транспортної і територіальної міліції для підтримання належного громадського порядку на залізницях¹.

¹ Орієнтування Відділу БРСВ МВС УРСР начальника відділень БРСВ УВС облвиконкомів щодо виявлення і притягнення до відповідальності лікарів-стоматологів і зубних техніків, які займаються приватно-підприємницькою діяльністю: від 21.03.1957 // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та

Міністерство внутрішніх справ УРСР здійснювало керівництво протидією злочинності, крім уже вказаного заходу, також за допомогою спеціальних директив та орієнтувань. У директивах аналізувався стан злочинності у певних сферах і вказувалися заходи щодо поліпшення роботи місцевих органів міліції в цьому напрямі. Так, 5 квітня 1957 р. була видана Директива МВС УРСР про вжиття необхідних заходів щодо попередження розбійних нападів на відділення зв'язку та ошадкас. Вона була направлена начальникам УВС виконкомів облрад депутатів трудящих, начальникам міських управлінь міліції та начальникам міських і районних відділів-відділень міліції.

У цій директиві, зокрема, зазначалося, що останнім часом на території Української РСР були розбійні напади на відділення зв'язку, ошадні та прибуткові каси, крадіжки грошей, цінностей і зброї з цих об'єктів. За стислий період часу в Мелітопольському і Якимівському районах Запорізької області та Генічеському районі Херсонської області групою злочинців-циган було скоєно три крадіжки й один розбійний напад на відділення зв'язку. У місті Львові озброєні злочинці скоїли три зухвалих напади на ошадні каси з убивством завідувача однієї з них, Ткачука. 3 січня 1957 р. в м. Києві було скоєно розбійний напад на прибуткову касу Комунбанку, звідки злочинці викрали близько 6000 рублів. Удень 15 лютого 1957 р. в м. Макіївці два озброєні злочинці пограбували поштове відділення, забравши понад 23 000 рублів. Аналогічні випадки траплялись і в інших областях. Таке становище склалося в результаті того, що працівники міліції не вживали ефективних заходів щодо попередження цих проявів, поверхнево підходили до перевірки агентурних та інших матеріалів про осіб, які висловлювали наміри здійснити пограбування або крадіжки з ошадних кас і відділень зв'язку. У низці випадків охорона, засоби сигналізації і технічне обладнання приміщень відділень зв'язку, ошадних і прибуткових кас перебували в поганому стані, а працівники міліції не виявляли належної вимогливості до керівників цих установ щодо усунення наявних недоліків. Пости міліції і маршрути патрулів не

матеріали (1917–2017 рр.): наук. вид. : у 8 т. / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Яриш, В. О. Криволапчук та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ : Мачулін, 2016. Т. 6: Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період десталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). С. 449.

наближались до цих об'єктів. Під час інструктажу міліціонерів і дільничних уповноважених їхню увагу не звертали на перевірку сторожів, які охороняли ощадні каси і контори зв'язку, а також на припинення можливих випадків нападу на ці об'єкти. У зв'язку з цим МВС пропонувало: «Спільно з керівниками обласних контор зв'язку, комунбанків і начальниками управлінь держтрудоощадкас організувати перевірку стану охорони відділень зв'язку, ощадних, прибуткових кас і вжити заходів до усунення виявлених недоліків. При перевірці особливу увагу звернути на технічний стан приміщень, обладнання їх належними запорами, засобами сигналізації та якісний склад сторожів. При необхідності про виявлені недоліки проінформувати місцеві партійні та радянські органи. Вимагати від завідувачів ощадними касами обладнати сигнальний зв'язок з черговими міліції і забезпечити постійну його справність. Ретельно проінструктувати чергових міліції про порядок їхніх дій за сигналами тривоги, що подається з відділень Держбанку та ощадних кас, і заборонити перевірку по телефону причин подачі сигналів. Зобов'язати постових і патрульних міліціонерів звертати увагу на підозрілих осіб, що з'являються біля відділень Держбанку, зв'язку, ощадних і прибуткових кас. Передбачити в дислокаціях постової і патрульної служби наближення постів і маршрутів патрулів до цих об'єктів. Вивчити справи по нерозкритих розбійних нападах на відділення зв'язку, ощадні, прибуткові каси, крадіжок з цих об'єктів, намітити і провести всі необхідні агентурно-оперативні та слідчі заходи по розкриттю кожного такого злочину»¹.

Слід відмітити достатню конкретність такої директиви і її продуманість, що, звичайно, мало сприяти поліпшенню ситуації в цій сфері боротьби зі злочинністю за умови неухильного її виконання місцевими органами міліції.

Ще однією формою керівництва МВС республіки протидією злочинності були *орієнту-*

вання. За своєю структурою та змістом вони не надто відрізнялися від директив, але мали, так би мовити, меншу адміністративну вагу, оскільки підписувалися не міністром внутрішніх справ, а його заступником по міліції та водночас начальником Управління міліції МВС УРСР або начальником одного з відділів МВС. Вони мали дещо більшу конкретику щодо прикладів злочинів. Так, 15 січня 1957 р. Управління міліції МВС УРСР за підписом заступника міністра МВС комісара міліції III рангу В. Гайдамаки² направило у місцеві органи міліції орієнтування «Про деякі способи розкрадань державних коштів та хабарництва в автотранспортних і таксомоторних парках». У ньому, зокрема, зазначалося, що Управлінням міліції м. Одеси в результаті реалізації агентурної справи «Транспортні» викрито групу розкрадачів і хабарників, що орудувала в Одеській автотранспортній конторі Облавтотресту, в кількості 10 осіб, у яку входили диспетчери зазначеної контори. Підставою для відкриття агентурної справи послужили дані агента «Старова», з яких випливало, що окремі працівники контрольно-диспетчерських пунктів, уступивши в злочинний зв'язок з водіями низки автогосподарств м. Одеси, під час перевезення пасажирів попутним автотранспортом не продавали їм квитків. Гроші за проїзд із пасажирів отримували самі водії, причому сумами, що в 2–3 рази перевищували тарифну вартість квитка. Частина зібраних із пасажирів грошей вручали працівникам контрольно-диспетчерських пунктів. У процесі розробки було вжито заходи щодо документування фактів злочинних дій розроблюваних. Із цією метою на попутні автомашини направили оперативних працівників, які під час перевезення після розрахунку пасажирів з шоферами взяли у пасажирів докладні пояснення. Злочинні дії членів групи були також задокументовані шляхом опитування осіб, яких привозили в м. Одесу попутними автомашинами для продажу сільськогосподарських продуктів. Із цією метою на продуктові ринки м. Одеси, переважно в нічну пору, направляли оперативні групи, які фіксували приїзд цих осіб і встановлювали номери автомашин, що їх привозили.

¹ Директива Міністерства внутрішніх справ УРСР про вжиття необхідних заходів щодо попередження розбійних нападів на відділення зв'язку і ощадкас : від 05.04.1957 // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : наук. вид. : у 8 т. / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ : Мачулін, 2016. Т. 6: Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період десталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). С. 450–451.

² Веніамін Глібович Гайдамака народився в 1914 р. в селі Покровське Луганської області. З 1938 р. – в НКВС СРСР, закінчив Вищу школу МВС СРСР. З 1948 р. – начальник Державної автомобільної інспекції МВС Української РСР, потім заступник міністра внутрішніх справ Української РСР (1957–1962 рр.). Комісар міліції 2-го рангу. Помер у 1983 р.

Здійснення цих заходів дало можливість під час проведення слідства викрити водіїв у поборництві та отримати від них свідчення на диспетчерів, яким вони вручали гроші за безквитковий провіз пасажирів. Злочинці штучно завищували кількість перевезених вантажів і незаконно отримували грошові премії за нібито перевиконані плани перевезень. Під час слідства, а також проведеної бухгалтерської ревізії було встановлено, що працівники автотранспортної контори лише за 7 місяців 1956 р. склали фіктивних довідок-нарядів на 6 тис. т вантажу, за якими вони отримали премій на суму понад 40 тисяч рублів.

Орієнтуючи про викладене, Управління міліції МВС УРСР пропонувало: «1. Вивчити дане орієнтування з оперативним складом відділу БРСВ УВС. 2. Посилити агентурно-оперативну роботу по виявленню і викриттю розкрадачів і хабарників, які орудують в автотрестах, таксомоторних парках пасажирського і вантажного автотранспорту. 3. Активізувати розробку наявних у провадженні оперативних обліків, а також перевірку сигналів про розкрадання і хабарництво в зазначеній системі з метою викриття злочинців найближчим часом. Про знову заведені і реалізовані обліки на осіб, які займаються розкраданням і хабарництвом, своєчасно інформувати УМ МВС УРСР»¹.

Схожим було й орієнтування Відділу БРСВ МВС УРСР начальникам відділень БРСВ УВС облвиконкомів щодо виявлення і притягнення до відповідальності лікарів-стоматологів і зубних техніків, які займаються приватно-підприємницькою діяльністю, від 21 березня 1957 р. Зокрема, Управління міліції виконкому Дніпропетровської міської ради депутатів трудящих у лютому 1957 р. в результаті реалізації агентурної справи «Халат» викрило групу, що складалася з лікарів-стоматологів і зубних техніків та орудувала в стоматологічній поліклініці м. Дніпропетровська. До кримінальної відповідальності були притягнуті головний лікар стоматологічної поліклініки та інші, всього 6 осіб. Вони приймали від лікарів-приватників замовлення на виготовлення зубних протезів, які по бухгалтерії документами не оформляли, а отримані з клієнтів гроші привласнювали і ділили між собою. Частина грошей у вигляді хабарів злочинці вручали головному лікарю поліклініки, що їм протегував. Для виготовлення золотих мостів, коронок і зубів на замовлення приватних лікарів-стоматологів зубні техніки поліклініки скуппо-

ували золоті монети і побутове золото у ділків-валютників. Виготовлені мости і протези зубні техніки поліклініки ховали у витяжній шафі, валізах і в мішках з гіпсом, а виносили в портфелях і торбах.

Управління міліції спільно з працівниками облздоровідділу провело раптову перевірку робочих місць лікарів-стоматологів і зубних техніків поліклініки, в результаті чого виявило понад 200 штук зубних протезів, виготовлених без документального оформлення. Одним із серйозних недоліків у процесі агентурної розробки лікарів-стоматологів і зубних техніків в агентурній справі «Халат» було те, що не було встановлено, у кого з ділків-валютників вони купували золото для виготовлення зубів і коронок.

Орієнтуючи про викладене, Відділ БРСВ МВС УРСР прохав націлити оперативний склад на виявлення і викриття через агентуру й інші оперативні можливості лікарів-стоматологів та зубних техніків, які займаються приватно-підприємницькою діяльністю, а також на встановлення і викриття пов'язаних з ними ділків-валютників².

Аналіз цих орієнтувань дає змогу виявити, які способи використовувалися для протидії злочинності у ті часи. Це – досить широке використання насамперед агентури, проведення фінансових перевірок, створення тимчасових оперативних груп із працівників міліції тощо. Як бачимо, використання різноманітних способів протидії економічній злочинності мало досить значний ефект.

Подібні до цих факти, пов'язані з протидією економічній злочинності, були і в різних регіонах України. У 1957 р. в Одесі за розтрати «поплатилися» працівники 2-го тресту їдалень і ресторанів «Міськкоопторгу». Лоточниця за продаж неврахованого морозива отримала 7 років. «Господар» залишився в «тіні». Взяли і «дрібного шахрая», який постійно крав

¹ ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 81. Арк. 201–205.

² Орієнтування МВС УРСР начальникам УВС областей і начальникам УМ міст республіки про деякі способи розкрадання державних коштів і хабарництво в автотранспортних і таксомоторних парках : від 15.01.1957 // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : наук. вид. : у 8 т. / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ : Мачулін, 2016. Т. 6: Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період деєсталізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). С. 440–442.

із цеху заводу імені Ілліча шкіри «невеликими партіями». Той, хто стояв над цим, залишився «сухим». Хабарництво на підприємствах харчової промисловості процвітало. У цьому ж році міліція викрила групу розкрадачів з одеського аптекоуправління. Співробітники аптеки просто брали «під себе» невраховані медикаменти, а стояли над усім цим кандидати наук Шлеймович і Беккер. «По ходу» співробітники карного розшуку розкрили підпільну фабрику з нелегального виробництва хромових чобіт. Шкіру для них поставляв 60-річний Цалик Ривкіс, він же і збував отриману продукцію на ринки, відмиваючи гроші, отримані «втемну». Але всі ці люди зазвичай виявлялися «стрілочниками» (Файтельберг-Бланк, 2002).

22 липня 1958 р. було ухвалено Постанову ЦК КП України про посилення боротьби з розкраданням і розтратами в господарстві. Це рішення активізувало діяльність міліції щодо протидії економічній злочинності. За 9 місяців 1958 р. було викрито на 1700 осіб розкрадачів та спекулянтів більше, ніж у минулому році. Для відшкодування збитків, нанесених злочинцями, було вилучено на 5,4 млн руб. майна більше, ніж у 1957 р. Викрито велику групу розкрадачів у Міністерстві хімічної промисловості СРСР. До неї входили заступник начальника Головхімпромбуду цього Міністерства Некрасов і заступник начальника управління цього ж міністерства Шмуклер. Замість поставок лісу на будівництва хімічної промисловості вони за великі хабарі поставляли його колгоспам Одеської області. Так, із колгоспу ім. Кірова вони отримали понад вартість лісу 400 000 руб. У Львові було викрито групу розкрадачів, які діяли на заводі п/я 49. У них вилучили цінностей та описали майна майже на 1 млн руб, серед іншого півтора кг платини. У Києві розкрили дві групи розкрадачів, у яких вилучили 900 тис. руб. та 5 кг золота.

МВС констатувало, що кількість розтрат і розкрадань по республіці збільшилася. По Міністерству торгівлі УРСР за 9 місяців 1958 р. вони збільшилися на 800 тис. руб. Працівники міліції допускали нічим не виправдану повільність під час перевірки сигналів, що надходили про розкрадання, хабарництво та спекуляцію. Близько 40 % справ оперативного обліку велися понад установлений МВС СРСР термін. У 1958 р. були серйозні провали в оперативній роботі в м. Харкові, Дніпропетровську і Луганській області. До того ж помилки виправляло не МВС, а ЦК КПУ і Генпрокуратура.

У деяких статистичних даних, які характеризували стан злочинності, зазначалося, що чверть кримінальних злочинів вчиняється ре-

цидивістами, випадки побиття громадян співробітниками зменшилися на 48 %. Одна з фінансових перевірок в УВС Сталінської області показала значну перевитрату спирту, який видавали на господарські потреби. Госпвідділ та фінвідділ випили 85 л спирту протягом місяця¹.

Міністр внутрішніх справ УРСР О. Бровкін, виступаючи на зборах співробітників МВС у листопаді 1958 р., зазначав, що недоліки в роботі ВБРСВ спостерігалися в Одесі, Чернівцях, Житомирі та Сталінській обл. Групові розкрадання збільшилися, а оперативна робота пішла вниз. Заввідділом адміністративних органів ЦК КПУ Кузнецов, виступаючи на цьому ж зібранні, навів приклад бездумної «боротьби зі спекуляцією». Одна громадянка продавала олію на ринку – всього 2–3 л, а їй присудили 3 роки ув'язнення, а в неї чоловік без ніг, інвалід, і двоє маленьких дітей².

На виконання рішень колегії МВС, директив та орієнтувань Міністерства начальники УВС областей періодично надсилали в МВС доповідні записки та звіти. Прикладом такого документа є Доповідна записка від 1 квітня 1959 р. начальника УВС Луганської області О. Карагоднікова³ заступнику міністра внутрішніх справ В. Г. Гайдамаці про ліквідацію групи особливо небезпечних злочинців. У цій доповідній, зокрема, повідомлялося, що протягом 1957–1958 рр. на території Луганської та Сталінської областей було скоєно низку кваліфікованих крадіжок грошей з кас підприємств і установ та ощадних кас. Метод здійснення крадіжок і характер дій злочинців давали підстави вважати, що тут діє стійка злочинська група. У ніч на 17 жовтня 1958 р. в місті Луганську злочинці шляхом пролому стіни проникли у приміщення 13 відділення зв'язку, де зламали замки двох залізних ящиків і викрали 8 910 рублів грошей та облигації 3 % держпозики на суму 7 900 рублів. У ощадній касі № 3113/015 у м. Ворошиловську викрали грошей на суму 2 807 рублів, у медичному інституті м. Сталіно – на суму 199 190 рублів, у сільськогосподарському інституті м. Луганська – на суму 15 000 рублів, з каси шахти № 5–6 ім. Калініна в м. Сталіно – на суму 12 000 рублів, з каси шахти № 22 м. Краснодона Луганської

¹ ЦДАГО України. Ф. 299. Оп. 9. Спр. 200. Арк. 4–6, 16, 18, 26.

² ЦДАГО України. Ф. 299. Оп. 9. Спр. 200.15. Арк. 32, 47.

³ Карагодніков Олександр Григорович (1923–1993 рр.) – начальник УВС Луганської (Ворошиловградської) області у 1958–1974 рр., генерал-майор міліції.

області – на суму 40622 рублів, а в педагогічному інституті м. Сталіно – на суму 3000 рублів. На місцях скоєння крадіжок було виявлено й вилучено відбитки пальців злочинців, а також деякі залишені ними знаряддя злочину і речові докази. Завдяки ретельному вивченню слідів пальців рук експерти НТО встановили, що дев'ять пальцевих відбитків належать одному злочинцю, а шість – іншому. Ця обставина дала можливість вивести ймовірні дактилоскопічні формули і провести перевірку за обліками І спецвідділу УВС областей України та суміжних областей СРСР. Одночасно проводилася робота з виявлення і перевірки осіб, раніше судимих за крадіжки грошей з кас, через агентуру та дільничних уповноважених. Виявляли і перевіряли власників приватних автомашин. Було встановлено контроль за виданням грошей із Держбанку підприємствам, установам та навчальним закладам. У всіх випадках залишення грошей на ніч в організаціях і підприємствах організували засідки, а в низці випадків – приманки. З огляду на те, що в усіх випадках злочинці вели попереднє вивчення об'єктів, де вони намічали крадіжки, органи міліції організували оперативне обслуговування кас підприємств, установ і навчальних закладів у день видачі заробітної плати, а до ощадних кас і поштових відділень були наближені міліцейські пости. Було вжито заходів щодо відповідного обладнання ощадкас, поштових відділень, кас підприємств та організацій і встановлення там засобів сигналізації. На основних автомагістралях області виставляли цілодобові заслони з працівників ДАІ та ОВР, яким ставили за обов'язок ретельно перевіряти осіб, які прямують в автомашинах. У результаті проведення оперативно-слідчих заходів було виявлено свідків, які бачили злочинців напередодні скоєння крадіжок. Допитані свідки описали прикмети злочинців. Крім того, було встановлено, що один з них за національністю є грузином. Про прикмети злочинців і їх звички були орієнтовані працівники ощадних кас, поштових відділень, касири підприємств, установ і навчальних закладів. У низку міст Луганської та Сталінської областей були послані агенти-маршрутники «Федоров», «Костін», «Ярмак», «Осанов» та інші. Під час проведення заходів з встановлення злочинців було отримано орієнтування ВКР УМ МВС Грузинської РСР від 16 січня 1959 р. про розшук М. Д. Ліцартеліані, уродженця та жителя м. Цулуکیدзе Грузинської РСР, який втік 5 жовтня 1958 р. з КПЗ Самтредського РВМ. 23 березня 1959 р. УМ МВС Грузинської РСР повідомило УВС Сталінської області, що

відбитки пальців Ліцартеліані тотожні зі слідами пальців, залишеними злочинцями під час учинення крадіжок грошей з кас. 24 березня 1959 р. оперативно-пошукова група Ленінського райвідділу міліції м. Луганська на центральному ринку затримала А. І. Санодзе та Е. І. Кікабідзе. Перевірка за дактилоскопічним обліком показала, що Санодзе і є одним з учасників злочинної групи, що скоювала крадіжки грошей з кас. У процесі проведення агентурно-оперативних і слідчих заходів було встановлено, що учасником злочинної групи, що скоювала крадіжки грошей з кас, є і житель м. Луганська У. Ш. Геленідзе. Під час обшуку в затриманих злочинців було виявлено та вилучено 10 тис. руб. грошей, револьвер іноземної марки з шістьма бойовими патронами калібру 9 мм, пістолет Коровіна і знаряддя злочину. Крім того, в м. Цулуکیدзе Грузинської РСР було відряджено оперативного працівника для вилучення у рідних Санодзе 75 тисяч рублів, які той залишив їм на зберігання. Санодзе, Кікабідзе та Геленідзе були заарештовані. Під час проведення оперативно-слідчих заходів було встановлено, що зазначена злочинна група виникла в 1957 р. в Грузії за ініціативою кримінальника-рецидивіста Н. Сагдарова. Заарештовані злочинці у процесі проведення агентурно-оперативних і слідчих заходів були викриті й зізналися у скоєнні ще й інших крадіжок грошей¹. Цей документ знову ж таки свідчить, яку значну та різноманітну роботу з викриття злочинців проводили місцеві міліціонери, що дало змогу завершити операцію успішно та викрити і знешкодити злочинну зграю.

Діяльність усієї української міліції в 1959 р. можна вважати успішною. У 1959 р. в Україні було зареєстровано майже на 30 % менше злочинів, ніж у 1958 р., різко скоротилася кількість особливо небезпечних злочинів (Греченко, 2021).

ВИСНОВКИ. Отже, кінець 1950-х років в історії міліції України характеризувався впровадженням нової кримінально-правової доктрини, певною демократизацією та оптимізацією її діяльності. До 1959 р. поліпшилася криміногенна ситуація, зменшилася кількість тяжких злочинів, для протидії злочинності працівники міліції використовували широкий арсенал засобів, зокрема проводили активну оперативно-розшукову роботу з використанням агентури.

¹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4945. Арк. 325–331.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Бандурка О. М. Тисячоліття злочинності в Україні. Харків : Золота миля, 2015. 640 с.
2. Биленко С. В. На бессменном посту (из истории советской милиции). М. : Знание, 1969. 48 с.
3. Бровкин А. Боевой путь украинской милиции. *Советская милиция*. 1958. № 12. С. 58–60.
4. Герус М. М. Кримінальне судочинство в УРСР у післявоєнний період (1945–1958 рр.): історико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2019. 222 с.
5. Герцензон А. А. Об изучении и предупреждении преступности. *Советское государство и право*. 1960. № 7. С. 78–88.
6. Греченко В. А. Діяльність МВС Української РСР щодо протидії економічній злочинності в середині 1950-х років. *Право і безпека*. 2021. № 2 (81). С. 13–20. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.2.01>.
7. Греченко В. А. 1953-й рік в історії міліції Української РСР. *Світ Кліо*. 2021. № 2 (1). С. 36–47.
8. Керівники Харківської міліції / поліції (1918–2021 рр.): історико-правове дослідження : монографія / за заг. ред. В. А. Греченка. Харків : Майдан, 2021. 402 с.
9. Ковалёва Е. М. Организационно-правовые основы деятельности Советской милиции по борьбе с преступностью в послевоенный период восстановления народного хозяйства и либерализации политического режима, социально-экономических реформ (1945–1960 гг.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2002. 156 с.
10. Коваль И. Из истории советской милиции. *Труды ВНИИ МВД СССР*. 1968. № 13. С. 67–69.
11. Михайленко П. Из истории милиции Советской Украины. Киев : Высшие курсы МВД УССР, 1965. 399 с.
12. Скилягин А. Т. Советская милиция в период строительства развитого социализма: 1945–1958 гг. Ленинград : ВПУ МВС СССР, 1976. 285 с.
13. Советская милиция: история и современность. 1917–1987 / под ред. А. Власова. М. : Юрид. лит., 1987. 551 с.
14. Панін М. Славний шлях (про діяльність міліції по охороні громадського порядку). Київ : Політ-видав, 1965. 41 с.
15. Файтельберг-Бланк В. Р. Бандитская Одесса. Кн. 3. Вне закона. Одесса, 2002. С. 341–348.

Надійшла до редакції 01.10.2021

ГРЕЧЕНКО В. А. ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МИЛИЦИИ УКРАИНСКОЙ ССР ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ ПРЕСТУПНОСТИ В КОНЦЕ 1950-Х ГОДОВ

Исследованы главные аспекты деятельности милиции Украинской ССР, связанные с борьбой против уголовной преступности в конце 1950-х годов. Освещены сущность уголовно-правовой политики государства в первые годы десталинизации и общее состояние уголовной преступности в этот же период, проанализированы формы и методы руководства противодействием преступности со стороны МВД республики, в частности содержание и направленность директив МВД и ориентиров МВД, их отличия, особенности проверок оперативно-служебной деятельности отдельных УВД областей с последующим рассмотрением их результатов на коллегии МВД и значение всех этих мер в улучшении работы местных органов милиции.

Ключевые слова: Украина, МВД, милиция, противодействие преступности, директива МВД, ориентировка МВД.

GRECHENKO V. A. UKRAINIAN SSR POLICE ACTIVITIES IN COMBATING CRIME IN THE LATE 1950S

The main aspects of the activity of the police of the Ukrainian SSR related to the fighting against crime in the late 1950s have been studied. Historiography of this problem is virtually absent, Ukrainian scholars, historians of law, have not directly studied this topic and period. The essence of the criminal law policy of the state in the first years of de-Stalinization has been highlighted. Since the mid-1950s, legislative activity in Ukraine has become more intense, the number of new regulations has increased rapidly, and their quality has improved. The death penalty – execution by firing squad – was declared an exceptional measure of punishment. Its application was allowed only for the most serious and dangerous for the state crimes specified in the law. The maximum term of imprisonment has sharply decreased from 25 to 15 years. Statistics on the general state of criminal crime in this period are given. Forms and methods in combating crime management by the Ministry of Internal Affairs of the Republic are analyzed, in particular the content and direction of directives and orientations of the Ministry of Internal Affairs, their differences, features of inspections of operational and service activities of individual

police departments of the regions with further consideration of its results at the board of the Ministry of Internal Affairs and the importance of all these measures in improving the work of local police. The state of crime in certain areas and indicated measures to improve the work of local police in this area are analyzed in the directives. Orientations in their structure and content were slightly less administrative than directives, as they were not signed by the Minister of the Interior, but by the Deputy Minister of Police and at the same time the Head of the Police Department of the Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian SSR or one of the Interior Ministry departments. They also had a little more specificity on examples of crimes.

There were some shortcomings in the work of the police, primarily due to staff shortages. Yes, there were people among the traffic inspectors who did not have driver's license and could not drive a car. But in general, the results of police work in these years have been positive. By 1959, the criminogenic situation had improved, the number of serious crimes had decreased, and police officers had used a wide arsenal of tools to combat crime, including active search and investigative work using the secret service.

Key words: *Ukraine, Ministry of Internal Affairs, police, crime prevention, directive of the Ministry of Internal Affairs, orientation of the Ministry of Internal Affairs.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Греченко В. А. Діяльність міліції Української РСР щодо протидії злочинності в кінці 1950-х років. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 38–47. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.04>.

Citation (APA): Grechenko, V. A. (2021). Ukrainian SSR police activities in combating crime in the late 1950s. *Law and Safety*, 4(83),38–47. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.04>.